

גדיים הופכים לתיישים: התגבשות ההחלטה הממשלתית על הקמת 'היאחזות אזרחית' בכפר עציון בקיץ 1967

נדב פרנקל

'אינני יודע אם דיברתי בשביל ההיסטוריה, אבל דיברתי בשביל הפרוטוקול'.
השר זלמן ארן בדיון בממשלה על עתיד השטחים.

ביומה השלישי של מלחמת ששת הימים, ב-7 ביוני 1967, התקדמה חטיבה 16 של צה"ל מירושלים דרומה וכבשה את מרחב בית לחם, צפון הר חברון והשטחים שבהם ישבו עד לשנת 1948 ארבעת קיבוצי גוש עציון.¹ בשלהי ספטמבר 1967 הוקם קיבוץ כפר עציון בתור 'היאחזות נח"ל אזרחית', והפך לנקודת ההתיישבות היהודית הראשונה בשטחי הגדה המערבית אחרי מלחמת ששת הימים. קשה להפריז בחשיבות ההחלטה על יישוב כפר עציון, שפתחה את הפתח להתיישבות של מאות אלפי ישראלים בשטחי הגדה המערבית בששת העשורים הבאים – תופעה היוצרת גלי הדף פוליטיים, ביטחוניים, מדיניים וכלכליים עד היום. על יישובו מחדש של כפר עציון נכתב רבות בספרות המחקרית והפופולרית.² מטבע הדברים, ולפני חשיפתם של המסמכים הארכיוניים הנוגעים לקבלת ההחלטות בממשלת

* המאמר מבוסס בחלקו על עבודת דוקטור שנכתבה בהנחייתו של ד"ר גד קרויזר והוגשה בשנת 2022 למחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר אילן.

1 מיכאל אורן, *שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את המזרח התיכון*, אור יהודה 2004, עמ' 297-298; בעז זלמנוביץ, *לכבוש את ההר: המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים*, בן שמן 2017, עמ' 341-342.

2 Gershon Gorenberg, *The Accidental Empire: Israel and the Birth of Settlements*, New York 2006, pp. 102-118 (להלן: גורנברג, *האימפריה המקרית*); Michael Feige, *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories*, Detroit 2009, pp. 171-179; יוסי כץ ושלום רייכמן, 'ההתיישבות היהודית בגוש עציון 1967-1970: סוף מעשה במחשבה תחילה?', *עיונים בתקומת*

ישראל ובוועדות השרים הרלוונטיות, נגעו רוב הכותבים בשני תהליכי הקצה של נושא זה: בתחושותיהם של אנשי כפר עציון לאור אפשרות ההתיישבות מחדש בגוש, ובלחץ שהם הפעילו על ממשלת ישראל וההתיישבות שלהם בפועל. בדיקה מסודרת על תהליך קבלת ההחלטות בממשלת ישראל ובוועדת השרים לענייני ביטחון לא נעשתה במחקרים אלה. מחקר אחד שהתייחס לתהליך שהתנהל בגופים הממשלתיים היה זה של ראובן פדהצור, שטען שתי טענות מרכזיות: האחת: נעשתה בישיבות הרלוונטיות 'מניפולציה', שבעזרתה הובילו ראש הממשלה לוי אשכול ושר הביטחון דיין את רוב שרי הממשלה לאישור ההחלטה על הקמת כפר עציון בלי שידעו על מה הם מחליטים; השנייה: ההחלטה להקים את כפר עציון כהיאחזות נח"ל נועדה להטעות את דעת הקהל העולמית וליצור 'מסך עשן' סביב ההחלטה על יישוב הגדה.³ טענתו הראשונה של פדהצור נתמכה על ידי עקיבא אלדר ועדית זרטל, שטענו גם הם כי דיין ואשכול הטעו את שרי הממשלה,⁴ והשנייה על ידי גרשון גורנברג.⁵ מטרתו של מאמר זה היא להתחקות אחר התגבשות ההחלטה על ההתיישבות בכפר עציון בשני גופים אלה, בישיבות שהתקיימו החל מסיומה של מלחמת ששת הימים ועד לעלייה לכפר עציון בסוף ספטמבר 1967. המאמר יתבסס על הפרוטוקולים הכמעט-מלאים של הישיבות שנחשפו לאחרונה לציבור. מלבד התיאור העובדתי של הדיונים, החשוב למחקר ההיסטורי, עולות במאמר שתי טענות עיקריות: האחת היא כי ההחלטה על העלייה לכפר עציון התאפשרה בעקבות יצירת קואליציה בין כמה מוקדי כוח בממשלת ישראל ובוועדת השרים לענייני ביטחון, קואליציה שנתמכה בלחץ הציבורי הרחב שהופעל למען ההתיישבות בגוש עציון ושהשפיעה בסופו של דבר, אחרי התלבטויות רבות, על החלטתו של ראש הממשלה לוי אשכול בעניין. הקואליציה כללה את שר הביטחון משה דיין, את שרי המפד"ל, את שרי אחדות העבודה יגאל אלון וישראל גלילי, ואת שר המשפטים יעקב שמשון שפירא, כשכל רכיב בה תומך בהחלטה מסיבה שונה. השנייה נוגעת לעובדה שכפר עציון הוקם כהיאחזות נח"ל אזרחית, מושג שלא היה קיים עד אז: הטענה היא כי הבחירה כפורמט של היאחזות ולא של יישוב מבטאת, לצד הניסיון לשכך לחצים בין-לאומיים,

ישראל, 3 (1993) (להלן: כץ רייכמן, ההתיישבות היהודית), עמ' 144-154; יחיאל ארמוני, עשור של שיקול דעת: ההתיישבות מעבר לקו הירוק, 1967-1977, תל אביב 1992 (להלן: ארמוני, עשור של שיקול דעת), עמ' 51; יוחנן בן-יעקב, גוש עציון: חמישים שנות מאבק ויצירה, כפר עציון 1978, עמ' 321-341; אברהם שבות, העלייה אל ההר: ההתיישבות המתחדשת ביהודה ושומרון, ירושלים 2002, עמ' 31-36; חגי הוברמן, כנגד כל הסיכויים: 40 שנות התיישבות ביהודה ושומרון, בנימין והבקעה, תשכ"ז-תשס"ז, אריאל 2008 (להלן: הוברמן, כנגד כל הסיכויים), עמ' 16-36; עמיה ליבליך, ילדי כפר עציון, ירושלים 2007 (להלן: ליבליך, ילדי כפר עציון), עמ' 307-376.

3 ראובן פדהצור, ניצחון המבוכה: מדינת ישראל בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים, תל אביב 1996 (להלן: פדהצור, ניצחון המבוכה), עמ' 189-203. פדהצור קיבל את הפרוטוקולים הרלוונטיים מהשר ישראל גלילי.

4 עקיבא אלדר ועדית זרטל, אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל, 1967-2004, אור יהודה 2004 (להלן: אלדר וזרטל, אדוני הארץ), עמ' 13-23.

5 גורנברג, האימפריה המקרית, עמ' 114.

התחמקות מהכרעה פנימית ברורה על עתיד הגדה, ובנוסף – המשך הסתמכות על האתוס הקושר בין התיישבות לכיטחון.

בהקשר רחב יותר, ובניגוד לחלק מהספרות העוסקת במפעל ההתנחלויות,⁶ מצביע המאמר על כך שמדיניות ההתיישבות הישראלית בחודשים שלאחר המלחמה הוכוונה 'מלמעלה' והושפעה מאתוס התיישבות הספר של המפעל הציוני, שרישמו היה נטוע עמוק בתפיסת העולם של שרי הממשלה. לפיכך, החלטה על התיישבות כלשהי בשטחים שנכבשו הייתה כמעט בלתי נמנעת, ותוקפו של האתוס גבר על הקולות שדרשו לקיים דיון יסודי וטענו כי הנסיבות הפנימיות והחיצוניות השתנו בעקבות המלחמה. יש לציין כי קביעה זו מתייחסת רק לתקופה שנסקרת במאמר (יוני-ספטמבר 1967), ולא בהכרח לתקופות מאוחרות יותר.

ההקשר לדיונים הממשלתיים: הלחץ הציבורי להתיישבות מחדש ככפר עציון

בראשית שנות ה-40 של המאה ה-20 רכשה קק"ל שטח של כ-8,400 דונם בצפון הר חברון, ובשנים 1943-1947 הקימה בו יחד עם המחלקה להתיישבות של הסוכנות ארבעה קיבוצים: כפר עציון, משואות יצחק, עין צורים ורבדים. אלה מנו ערב מלחמת העצמאות כ-450 איש.⁷ באמצע מאי 1948, אחרי סדרה של קרבות בין אנשי היישובים ולוחמי ה'הגנה' לבין כוחות ערביים מקומיים ולוחמי הלגיון הערבי, נכבשו ארבעת היישובים. בהסכמי שביתת הנשק שנחתמו בין ישראל וירדן בתום המלחמה הפך אזור הר חברון לשטח ירדני.⁸

שלושה מהקיבוצים – משואות יצחק, עין צורים ורבדים, הוקמו מחדש אחרי המלחמה בשטחי מדינת ישראל, אך בגלל נפילת רוב הגברים של כפר עציון (ש-85 מאנשיו נהרגו במלחמה) לא היה הקיבוץ יכול להתיישב מחדש על הקרקע, וחבריו עברו לארבע שנים של מגורים זמניים בשכונת גבעת עלייה שביפו. בשנים אלה החלה להתפתח בקרבם מורשת זיכרון ייחודית, שנבעה מרצון להנציח את הנופלים הרבים וכללה תצפיות משטחי ישראל אל הגוש, איסוף של חומרי זיכרון ורצון ללמוד עוד ועוד על החיים בגוש.⁹ גם אחרי פיזור

6 ראו לדוגמה: שלמה גזית, פתאים במלכודת: 30 שנות מדיניות ישראל בשטחים, תל אביב 1999, עמ' 222-226; אלישע אפרת, נטל ההתנחלויות: גאופוליטיקה יישובית בחבל ארץ כבוש, אזור 2014, עמ' 21-22; נעימה ברזל, המתנחלים בלבכות: הסוחפים לגאולה עכשיו והמהלכים בדרך, בני ברק 2017, עמ' 21-27; אלדר וורטל, אדוני הארץ, עמ' 17-19; פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 162.

7 Yossi Katz and John C. Lehr, 'Symbolism and Landscape: The Etzion Bloc in the Judean Mountains', *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 4 (1995), pp. 730-732 (ונוף); יוסי כץ, ההתיישבות היהודית בהרי חברון ובגוש עציון 1940-1947: ממפעל נחלת הרצוג לגוש עציון, רמת גן 1992, עמ' 15-64.

8 דוב קנוהל, גוש עציון במלחמתו, ירושלים 1953, עמ' 417-513. על מהלכי הסיום של מלחמת העצמאות באזור וקביעת קו הגבול ראו: נרב פרנקל, 'מבצע ההר במלחמת העצמאות' עלי זית וחרב, יח (2019), עמ' 125.

9 David Ohana, 'Kfar Etzion: The Community of Memory and the Myth of Return', *Israel Studies*, Vol. 7, No. 2 (2002), pp. 145-174 (להלן: אוחנה, כפר עציון); כץ ולר, סמליות ונוף, עמ' 735; מרים

הקיבוץ ביפו המשיכה המורשת ללוות את בני הדור הראשון והשני. אחרי כיבוש האזור במלחמת ששת הימים החלו אנשי כפר עציון לבקר בשטח הגוש, ובשבועות שלאחר המלחמה, בעת התכנסויות ודיונים שונים, התגבשה בהם קבוצה שחפצה בהקמת יישוב במקומו ההיסטורי של הקיבוץ.¹⁰

באופן רשמי החליטה הקבוצה על דרכי פעולתה כחודש אחרי המלחמה, בפגישה שהתקיימה בתום האזכרה למאיר שנור, אחד מאנשי כפר עציון שנהרג בקרב גבעת התחמושת,¹¹ אך יחידים מתוכה החלו לפעול גם לפני.¹² הקבוצה הפעילה מתנדבים שיצרו לחץ ציבורי למען רעיון ההתיישבות,¹³ שנתמך גם על ידי חבר הכנסת וראש הממשלה לשעבר דוד בן-גוריון.¹⁴ לעומת זאת, יוסף ויץ – שהיה מראשי קק"ל ומיוזמי ההתיישבות בגוש לפני מלחמת העצמאות, שלל את ההתיישבות בגדה בכלל ובגוש בפרט, בגלל חשש מתביעה ערבית נגדית להחזרת פליטים לשטחי ישראל.¹⁵ בתוך מוסדות הציונות הדתית התפלגו הדעות בשאלה: מיכאל חזני, חבר הכנסת מהמפד"ל, תמך בקבוצה מכפר עציון,¹⁶ אך מזכירות הקיבוץ הדתי הסתייגה מהרעיון בטענה שאין באזור מספיק קרקעות לחקלאות.¹⁷ את עמדתם של שרי המפד"ל חיים משה שפירא, יוסף בורג וזרח ורהפטיג בסוגיה נסקור להלן, בעת הצגת הדיונים בממשלת ישראל.

חנן פורת, אחד ממובילי קבוצת ההתיישבות, הבין שממשלת ישראל לא תאשר התיישבות של קבע שם כל עוד לא התקבלה הכרעה על גורל שטחי הגדה, והציע כפתרון ביניים להעלות

חגבי, נפילתם ושיקומם של הקיבוצים הדתיים במלחמת השחרור, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן 2000, עמ' 55.

- 10 ליבליך, **ילדי כפר עציון**, עמ' 307-331; 'חזרה בכפר עציון לאחר 19 שנה', **הצפה**, 11.6.1967.
- 11 סיכום ישיבה, כ"ז סיוון 1967, **ארכיון כפר עציון** (להלן: אכ"ע), מיכל 23/4.
- 12 במקביל לפעולתה של קבוצה זו קרא משה מושקוביץ, חבר משואות יצחק וראש המועצה האזורית שפיר, יומיים אחרי סיום המלחמה, לחידוש ההתיישבות בגוש באמצעות הקמת יישובים חקלאיים ומרכז אזורי 'חצי עירוני'. ראו: מועצה אזורית שפיר, **הצעות ותוכניות לשיקומו של גוש עציון**, 12.6.1967, שם, מיכל 23/4.
- 13 מינון בן ברית לרוב קנוהל, גיוס מתנדבים להקמתו מחדש של גוש עציון, ה סיוון תשכ"ז, שם.
- 14 פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967. בבוקר, **ארכיון המדינה** (להלן: א"מ), עמ' 34.
- 15 יוסף ויץ, **יומני ואגרותי לבנים**, ו, תל אביב 1973 (להלן: ויץ, יומני ואגרותי לבנים), עמ' 249-250; מיוסף ויץ למיכאל חזני, 27.9.1967, **ארכיון יד אשכול** (להלן: א"א), תיק 74.
- 16 כץ ורייכמן, **ההתיישבות היהודית**, עמ' 145-147. חזני היה מהנאבקים על הישרדותם הכלכלית של ארבעת הקיבוצים במלחמת העצמאות. ראו: נדב פרנקל, 'יישובי גוש עציון ומוסדות היישוב במלחמת העצמאות', **עיונים**, 31 (2019), עמ' 204-206.
- 17 ריאיון עם ישראל שריאל, 17.12.2019; ריאיון טלפוני עם יוחנן בן-יעקב, 25.12.2019. גורמים אחרים בקיבוץ הדתי ראו בחיוב התיישבות בגדה ובכלל זה בגוש. מאמר המערכת של **עמודים** התנועתי קרא להתיישבות בעיר העתיקה ובגוש עציון: 'מים גדולים לישראל', **עמודים**, יוני 1967. ראו בעניין זה: אליעזר דון יחיא, **בין שלום לשלמות הארץ: הציונות הדתית בהנהגת חיים משה שפירא והמאבק על ארץ ישראל, 1936-1970**, קריית שדה בוקר 2019 (להלן: דון יחיא, **בין שלום לשלמות הארץ**), עמ' 430-432.

למקום היאחזות נח"ל. בסוף יוני 1967 הוא פנה ישירות לראש אגף הנוער והנח"ל במשרד הביטחון, יהודה שוסטר, והציע לו להקים היאחזות בגוש.¹⁸ פורת הניח כנראה כי החלטה על כך תתקבל במסגרת הצבא ומשרד הביטחון ואינה מצריכה את אישור הממשלה, כנהוג בשנים 1951–1967, כשרוב היאחזויות הנח"ל שהוקמו אז לא קיבלו את אישור הממשלה.¹⁹ אך בעקבות המלחמה שונתה המדיניות, ושוסטר השיב לפורת כי אין בסמכותו או בסמכות גוף אחר בצה"ל לאשר הקמת היאחזות נח"ל ללא אישור הממשלה.²⁰

בעקבות הלחץ הציבורי והפוליטי נפגשו חברי הקבוצה עם אישים בממשלת ישראל – שר הביטחון משה דיין, שהיה ספקני בעניין ההצעה,²¹ ובהמשך עם לוי אשכול, שלא נתן תשובה ברורה לגבי היתכנותה. נציגי הקבוצה חילצו מאשכול הבטחה 'להקדיש תשומת לב לפתרון הבעיות הקשורות לתכנון יישובו של הגוש', וביקשו שעד להכרעה הכללית בעניין סיפוחו למדינת ישראל ינתן להם למצער להציב בכפר עציון קבוצה קטנה של צעירים במסגרת הנח"ל או בצורה אחרת. גם לבקשה זו אשכול לא השיב, לחיוב או לשלילה.²²

השלב הראשון בדיונים: התגבשות מפת הפתרונות בעניין עתיד הגדה בוועדה המצומצמת, וההתארגנות הראשונית בצה"ל להקמת היאחזויות

במלחמת ששת הימים כבשו כוחות צה"ל שטחים גדולים בסני, ברצועת עזה, ברמת הגולן ובגדה המערבית. לאחר דיונים ראשוניים בתוך המלחמה ומיד לאחריה,²³ התכנסה ב־15 ביוני, חמישה ימים אחרי סיום הקרבות ומעט לפני כינוס עצרת האו"ם, ועדה מצומצמת של חמישה שרים שמינתה ועדת השרים לענייני ביטחון, כדי להתחיל לגבש תוכניות לעתיד השטחים שנכבשו במלחמה.²⁴ בוועדה ישבו ראש הממשלה לוי אשכול והשרים אבא אבן, יגאל אלון, משה דיין ומנחם בגין, ובראשית פגישתם ביקש מהם אשכול לחוות דעה ביחס לפתרון הרצוי לשטחים הללו. שלושה פתרונות הוצעו בעניין הגדה המערבית:

-
- 18 מיהודה שוסטר לאברהם שטרן, ללא תאריך, אכ"ע, מיכל 23/4.
- 19 יוצאות דופן היו היאחזויות שקמו באזורים בעייתיים מבחינה בינלאומית, כמו בארותיים שקמה בשולי השטח המפורז של פתחת ניצנה. ראו: פרוטוקול ממשלת ישראל, 18.3.1956, א"מ, עמ' 13–27.
- 20 מיהודה שוסטר אל אברהם שטרן, ללא תאריך, אכ"ע, מיכל 23/4.
- 21 הוברמן, כנגד כל הסיכויים, עמ' 25.
- 22 משלמה חיימוביץ ללוי אשכול, 17.8.1967, אכ"ע, מיכל 23/4.
- 23 ראו לדוגמה את הרישום ביומנו של יוסף ויץ: ערב לאחר תום המלחמה נפגשו אשכול, יוסף ויץ ורענן ויץ, יושב ראש המחלקה להתיישבות של הסוכנות, בביתו של אשכול. בפגישה נדונה הצעת שר הפנים חיים משה שפירא להתיישב מיד בגוש עציון. יוסף ויץ ואשכול התנגדו להצעה או לפחות ליישומה המיידי, ואילו רענן ויץ הציע 'לכלול בירושלים העתיקה מקלנדריה – עטרות ועד לגוש עציון', ולספח שטח זה למדינת ישראל. גם לרעיון של רענן ויץ התנגדו אשכול ויוסף ויץ, שסברו כי 'בלתי הרהב כרגע את גבולות העיר מחוץ למתאר ירושלים השלמה'. ויץ, יומני ואגרותי לבנים, עמ' 249–250.
- 24 על הנסיבות למינוי הוועדה המצומצמת ראו: יואב גלבר, הזמן הפלסטיני: שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם: ישראל, ירדן והפלסטינים, 1967–1970, מודיעין 2018 (להלן: גלבר, הזמן הפלסטיני), עמ' 68.

1. בגין אמר שיש לכלול את כל הגדה ורצועת עזה בשטח מדינת ישראל, ולהתחיל בתהליך אזרח של התושבים הערבים שייקח כשבע שנים. במהלך שנים אלה יש להגדיל את העלייה ולהגביר את הילודה היהודית, כדי להתמודד עם האתגר הדמוגרפי.²⁵
2. אלון פרס את תוכניתו לחלוקת הגדה לשני חלקים, כשכל חלק איננו בהכרח רציף. החלק האחד, שיכלול את מזרח ירושלים, הר חברון, מדבר יהודה ובקעת הירדן יסופח לישראל. בשאר השטח הציע אלון להקים אוטונומיה פלסטינית בממשל עצמי, ולהימנע ממגע עם הממלכה הירדנית. בנוסף הוא הציע להתחיל בתכנון רצועה התיישבותית ראשונה בבקעת הירדן, מטירת צבי לבית הערבה, שבה יוקמו היאחזויות נח"ל.²⁶
3. דיין הסכים עם דברי אלון שאין לסגת ללא הסכמי שלום, אך חלק על תוכניתו. הוא סבר שאין לספח את השטחים, במלואם או באופן חלקי, התנגד להתיישבות ישראלית כלשהי בגדה, 'לא בגוש עציון, לא בבית הערבה ולא בחברון', וקרא להכרות האזור כשטח צבאי סגור כדי למנוע ניסיונות התיישבות. מנגד הוא חשב שאין לפעול להקמת אוטונומיה או ממשל עצמי, אלא צריך לבנות מנהיגות מקומית במתכונת של 'מועצה מייעצת', ללא סמכויות.²⁷

הצד השווה בשלוש ההצעות הללו היה שהן קבעו, לפחות לטווח הקרוב, את גבול ישראל לאורך נהר הירדן, וסתמו את הגולל על משא ומתן עם ירדן. לעומתן, אשכול ואבן העדיפו לנהל משא ומתן עם חוסיין מלך ירדן לקביעת עתיד הגדה המערבית. בעניין הצעת ההתיישבות של אלון, ובסתירה מסוימת לעמדה שהביע בעניין משא ומתן עם ירדן, אישר אשכול ליו"ר המחלקה להתיישבות רענן ויץ להתחיל לבחון את היתכנותה, וקבע: 'עכשיו הכול ילך דרך הסוכנות', כנראה בגלל האופי החוץ-מדינתי של המחלקה להתיישבות לעומת משרדי הממשלה. הוועדה סיימה את התכנסותה ללא החלטה משותפת אך כוונה מוצהרת להציג את ההצעות השונות בפני ועדת השרים לענייני ביטחון.²⁸ להלן נראה כי ההחלטות השולית לכאורה של אשכול לערב את המחלקה להתיישבות, הייתה השפעה משמעותית על ההחלטה שהתקבלה בסופו של דבר בעניין כפר עציון.

בצהרי אותו יום התכנסה ועדת השרים לענייני ביטחון בהרכבה המלא, בהשתתפות אשכול ו-12 שרים נוספים, לרון בהצעות שעלו בוועדה המצומצמת. יוזמי שלוש ההצעות

25 פרטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967. בבוקר, א"מ, עמ' 4-7.

26 פרטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967. בבוקר, שם, עמ' 7-11, 25. הצעתו של אלון, שנודעה כ'תוכנית אלון', עברה בהמשך כמה גלגולים ובשלב מסוים התמקדה במו"מ עם ירדן ולא עם נציגות פלסטינית. ראו: אהוד מנור, יגאל אלון: ביוגרפיה פוליטית, 1949-1980, אור יהודה 2016, עמ' 248-284; גלבר, הזמן הפלסטיני, עמ' 92-96; רונן טראובה, יגאל אלון והסוגיה הפלסטינית: מהכחשה להכרה, ישראל 1967-1977: המשכיות ומפנה, עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 11 (2017) (להלן: ישראל 1967-1977), עמ' 411-414; אהוד מנור, "פונקציונלית" או "טריטוריאלית"? הוויכוח בין דיין לאלון על עתיד הגדה, מחקרי יהודה ושומרון, כו, 1 (2017), עמ' 139-156.

27 פרטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967. בבוקר, א"מ, עמ' 11-13.

28 שם, עמ' 33-34.

דיין, בגין ואלון, ניסו לעשות להן נפשות. אלון חזר על הצעתו לכלול את ירושלים המורחבת, הר חברון והרצועה המזרחית בשטח ישראל, וקרא להקים תריסר קיבוצים ומושבים בגזרת חברון-בית לחם, ובאופן מידי רצועה של חמש-שש 'היאחזויות לא צבאיות' לאורך הירדן וים המלח.²⁹ זו הייתה הפעם הראשונה שבה עלה המושג 'היאחזויות לא צבאיות', שלא היה קיים עד אז: היאחזויות אוישו תמיד בחיילי נח"ל, מאז הקמת ההיאחזות הראשונה ב-1951. היאחזות הוגדרה נקודת יישוב שבה שוהים חיילי נח"ל, המתפקדת במקביל ליעודה החקלאי גם כפלוגה צבאית המשויכת בשגרה לפיקוד הנח"ל ובחירום לפיקוד המרחבי.³⁰ אחרי דיון ארוך בהצעות בחרה הוועדה שלא להכריע. בניגוד להחלטות ברורות בעניין השטחים שנכבשו מסוריה וממצרים, שהייתה נכונות להחזירם תמורת חוזה שלום ותנאים נוספים, לא הוצגה עמדה אחידה ביחס לגדה המערבית. הוועדה החליטה: 'משך המשטר הצבאי בגדה המערבית, כשלב מעבר, תוך פתרון קונסטרוקטיבי לטווח הארוך; ישראל מוכנה להיפגש לשיחות עם מלך ירדן, תוך מגמה להגיע ליחסי שכנות טובים ולהגיע לאיחוד כלכלי בין שתי המדינות; גבול ישראל עם ירדן הוא נהר הירדן'.³¹ בשלב זה טרם התקבלו החלטות קונקרטיות לגבי התיישבות כלשהי, אזורית או צבאית. גם ממשלת ישראל לא הצליחה, לאחר ארבע ישיבות סוערות, לקבל החלטה מוסכמת בעניין הפתרון הרצוי לגדה.³² במקביל לישיבות הממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון, החלו גורמים בצה"ל לגבש תוכניות להקמת היאחזויות נח"ל צבאיות. עוזר ראש אג"ם, רחבעם זאבי, הגיש לראש אג"ם עזר ויצמן תוכנית להקמה מיידית שלהן, וחילק אותן לארבע קטגוריות: א. היאחזויות בשטחים מפורזים לשעבר בגבולות מצרים וסוריה. ב. היאחזויות בשטחים שיסופחו לישראל. ג. היאחזויות בשטחים בעלי משמעות ביטחונית בתחומי הקו הירוק. ד. היאחזויות במקומות שבהם היו יישובים יהודיים שנטשו במלחמת העצמאות. בעניין קטגוריות ב' ו-ד' קבע זאבי כי הן 'מותנות בהחלטת ממשלה ולא נעסוק בהן במסמך זה, אם כי עלינו להיות נכונים למשימות אלו'. זאבי הציע עשר נקודות היאחזות בשטחים המפורזים ובתוך הקו הירוק, והציע למהר ולאזרח את שמונה היאחזויות הנח"ל הקיימות כדי להפנות כוח אדם

29 שם, עמ' 17-19.

30 ממרכזי מקלף לפיקוד הנח"ל, התיישבות חיילי נח"ל בודדים, 18.3.1951, ארכיון צה"ל (להלן: א'צ), 1953/447/41.

31 פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967 בצהריים, א"מ, עמ' 47.

32 לעומת זאת, התגבשה החלטה 'סודית' לפיה ישראל תהיה מוכנה להחזיר את רמת הגולן לסוריה ואת סיני למצרים במסגרת הסכמי שלום. ראו, ניתוח של דיונים אלו ודיון בשאלת הכנות של ישראל בהצעה ה'סודית' אצל, פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 55; גלבר, הזמן הפלסטיני, עמ' 70-72; הנ"ל, 'הדרך להחלטת האו"ם 242', ישראל 1967-1977, עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 11 (2017) (להלן: גלבר, הדרך להחלטת האו"ם 242), עמ' 434-436; Avi Raz, 'The Generous Peace Offer that was Never Offered: The Israeli Cabinet Resolution of June 19, 1967', *Diplomatic History*, Vol. 37, No. 1 (2013), pp. 85-108

לאיוש החדשות.³³ הצעה דומה לזו העלו גם ראשי המחלקה להתיישבות, רענן ויץ ויחיאל אדמוני, בשיחה עם סגן הרמטכ"ל,³⁴ ובסופו של דבר אישר המטכ"ל בשלב ראשון הקמה של ארבע היאחזויות חדשות.³⁵

תוכניות אלה מעידות כי בשבועות שלאחר המלחמה, כשהתברר כי פתרון מלא לעתיד השטחים שנכבשו לא ימצא במהרה, החל השימוש בהיאחזויות לקרוץ למקבלי ההחלטות בממשלה ובצה"ל. ההיאחזויות נתפסו כנקודות התיישבות שקל להקים ושגיוס כוח האדם אליהן הוא מהיר ויעיל, וחשוב עוד יותר – בזכות זמניותן והאפשרות לפנותן, אפשר להשתמש בהן כפתרון להקמת יישובים בשטחים שגורלם לא הוכרע.

תוכנית הבסיסים והיאחזויות הנח"ל של דיין והשפעתה על ההתיישבות בגוש עציון

החודשיים הבאים לא בישרו על שינויים מפליגים במצב הצבאי או האזרחי בגדה – שנותר פחות או יותר יציב, או בהתגבשות הפתרונות הישראליים ביחס לעתידה.³⁶ ואולם, באמצע אוגוסט 1967 הוסיף דיין לתוכניתו נדבך משמעותי, שפתח בדיעבד פתח למיזמים התיישבותיים בגדה. כדי למקסם את האפקטיביות של השליטה הישראלית, הוא הציע שישראל תבנה בסיסים צבאיים ברחבי הגדה במקום בסיסים ירדנים נטושים, ושאלה ישמשו את בתי הספר להדרכה של צה"ל. הוצע שהם ימוקמו בזבכידה (בזק) שבין שכם לג'נין, בחווארה שמדרום לשכם, בביתין שלייד רמאללה, בגוש עציון, ובחורבת מג'נונה שבדרום הר חברון (אדוריים). מטרתם הייתה לאפשר לצה"ל לנוע על קו הרכס של ההר המרכזי, עד להיווצרות פתרון לסוגיית הגדה. בהמשך, אם וכאשר תיווצר אפשרות לאוטונומיה פלסטינית בתמיכת ירדן או בלעדיה, הבסיסים ישמשו את צה"ל לשליטה אסטרטגית בשטח. לפי התוכנית הם יחוברו לישראל בכבישי רוחב, שלא יעברו במרכזי אוכלוסייה פלסטינית ולא יפריעו למרקם היום-יומי של חייה. בסעיף נוסף הציע דיין להקים ליד חלק מהבסיסים מגורים למשפחות החיילים והיאחזויות נח"ל, שיעבו את המאחזים הצבאיים שעל גב ההר. בשלב הראשון הציע דיין להקים שתי היאחזויות ליד הבסיס שבגוש עציון, כיוון ששם יש קרקע זמינה שנרכשה בעבר על ידי הקק"ל.³⁷

33 כן הוצע להפנות אליהן נוער מתנדב מחו"ל. ראו: מעוז ראש אג"ם לראש אג"ם, היאחזויות נח"ל – נמ"ט, 30.6.1967, א"צ, 1971/106/48. בעקבות תוכניתו של זאבי נערך פיקוד הנח"ל לאזורו מהיר של היאחזויות קיימות ולהקמת שלוש היאחזויות בשטחים המפורזים בגבול סוריה (בבניאס ועל נהר הירדן) ובערבה. אג"ם/הגמ"ר, היאחזויות – סיכום ראש אג"ם, 31.7.1967, שם.

34 מלשכת סגן הרמטכ"ל לרענן ויץ, היאחזויות – סיכום דיון, א"צ, 29.7.1967, 297/208/1970. ייתכן שהצעתם של ויץ ואדמוני הטרימה את תוכניתו של זאבי, שהתבססה עליה.

35 לשכת הרמטכ"ל, סיכום דיון עם הרמטכ"ל, שם, 4.7.1967, 123/117/1970.

36 סקירה בוועדת השרים לענייני ביטחון: פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 28.6.1967, א"מ.

37 שם, 14.8.1967, שם, עמ' 2-7. עוד לפני הצגת התוכנית בפורומים ממשלתיים החלו גופי הצבא לתכנן הקמת היאחזויות בגב ההר בגדה, ובמקומות שבהם היו יישובים יהודיים לפני מלחמת העצמאות. נראה

אשכול הסתייג מתוכניתו של דיין, ונוזף בו על מתן ההוראה לצה"ל להקים את הבסיסים וההיאחזויות לפני דיון מסודר בוועדה. כשאלון הזכיר כי קבוצה של תנועת 'המחנות העולים' נמצאת כבר בבית הערבה כדי להכשיר שם מקום ליישוב, ענה אשכול: 'כאשר לא צריכים אותם הם ישנם. זוהי כניסה דרך החלון במקום דרך הדלת. נצטרך לענות לעצמנו ולאחרים על היקף כל העניין הזה'. אשכול ושאר המתנגדים לרעיונות השונים העלו שלושה נימוקים עיקריים נגדם: חשש מלחץ של האו"ם; רצון להימנע מהכללת הגדה בתוך המדינה, שתהפוך מיליון ערבים לאזרחים; והתקדים שנקבע אחרי מלחמת סיני, כשהיאחזויות הנח"ל פונו עם נסיגת צה"ל מחצי האי, כלומר רצון להימנע מעקירת מתיישבים אם יוחלט על נסיגה מהשטח.³⁸ בסופו של דבר החליטה הוועדה שלא להכריע בהצעתו של דיין לפני קבלת תוכנית ממשלתית עקרונית לעתיד הגדה.³⁹ שישה ימים לאחר מכן, בישיבת הממשלה, חזר דיין על תוכניתו להקמת קומפלקסים שיכללו בסיסים צבאיים, מגורי משפחות, היאחזויות נח"ל צבאיות וצירי חיבור לישראל.⁴⁰ שר הפנים משה חיים שפירא תמך בתוכנית ואך הוסיף לה נדבך נוסף: ישראל תיישב יהודים במקומות שבהם הייתה התיישבות יהודית לפני מלחמת העצמאות – בעיר העתיקה ובגוש עציון, בעטרות, בנווה יעקב ובבית הערבה.⁴¹

שאת הרעיון הראשוני לתוכנית הבסיסים 'שאב' דיין מרחבעם זאבי. ראו: מרחבעם זאבי ליצחק רבין, היאחזויות בגדה המערבית, 8.1967, א"צ, 1970/208/233; מאהרון חרסינה לסגן הרמטכ"ל, מחנות בגדה – נמ"ט, 11.8.1967, שם. ראובן פדהצור ויצחק חביו קובעים שבניגוד לתוכנית אלון להתיישבות בבקעה, תוכניתו של דיין משקפת הסתכלות שונה על מערך ההגנה הרצוי למדינה אחרי המלחמה, שמקורה במחלוקות בין השניים בשנות ה-50 בעניין ההגנה המרחבית: אלון סבר שיש לבסס את תפיסת הביטחון הישראלית על יישובים שיוקמו בגבולות ויבטיחו את ביטחונם, בעוד שדיין חשב כי אין צורך ביישובים על הגבולות ומוטב להתבסס על בסיסים וכוחות צבא שיעבדו בדרך של הגנה ניידת. פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 124-125; יצחק חביו, ההתיישבות וההגנה המרחבית לאחר מלחמת ששת הימים: חזון מול מציאות, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2020 (להלן: חביו, ההתיישבות וההגנה), עמ' 58. טיעון זה היה רלוונטי כלפי ההתיישבות האזרחית ולא הצבאית. 38 חביו, ההתיישבות וההגנה, עמ' 15-19. 39 פרוטוקול ממשלת ישראל, 20.8.1967, בבוקר, א"מ, עמ' 63-73. 40 בדיון זה בלט מהפך שחל בשרי המפד"ל: שפירא וורהפטיג, שהסתייגו לפני המלחמה מפעולות תוקפניות ונחשבו למתונים, תמכו כעת בהעמקת האחיזה של ישראל בגדה אחרי המלחמה. שניהם התנגדו עד לרגע האחרון לפתיחת מלחמה יזומה על ידי ישראל. ראו: עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה: צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים, 1963-1967, בן שמן 2016, עמ' 429-432. במהלך המלחמה התנגד שפירא להרחבתה לחזית הסורית (דון יחיא, בין שלום לשלמות הארץ, עמ' 389-390), ובהמשך התנגד לעיגון בחוק של ההחלטה הממשלתית על איחוד ירושלים מחשש ללחץ בין-לאומי (שם, עמ' 391-395). לדעתו, המהפך בדעותיו נבע לא מעט מתחושת האחריות שהייתה לו כלפי חורבנם של קיבוצי גוש עציון, ששלושה מהם היו שייכים לקיבוץ הדתי. שפירא, איש הפועל המזרחי, היה ראש מחלקת העלייה בסוכנות, חבר הנהלתה והנציג הבכיר ביותר של הציונות הדתית בהנהגת היישוב במלחמת העצמאות. לפני המלחמה ובמהלכה הוא ניסה לפעול למען הקיבוצים, ובדיונים שלפני החלטת החלוקה ניסה לקדם הרחבה של האזור הבין-לאומי של ירושלים צפונה ודרומה, כך שיכלול את יישובי גוש עציון, עטרות ונווה יעקב, שלפי הצעת הרוב בוועדת אונסקופ (UNSCOP) היו חלק מהטריטוריה הערבית (פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 26.10.1947, הארכיון הציוני המרכזי [להלן: אצ"מ], S25/218;

הצעותיהם של דיין ושפירא נתקלו בהתנגדות של כמה שרים: אשכול, שהזכיר את פגישתו עם נציגי כפר עציון, הסתייג מהתוכניות ה'גרנדיוזיות', כהגדרתו של שפירא, ומהתוכנית הצנועה יותר של דיין, וטען ששרי הממשלה מתעלמים מהסכנה הדמוגרפית: 'יש חברים החושבים שאם הם שמים את ראשם בחול הסכנה נעלמת'.⁴² אבן שלל כל הקמה של היאחזות אזרחית, גם בגוש עציון ובחברון, שתוביל ללחץ על ישראל,⁴³ וזאב שרף הזהיר מהיסחפות סנטימנטלית ורומנטית כלפי שטחי מולדת, שתוביל לחוסר שיקול דעת מדיני.⁴⁴ ישראל ברזילי הברזיל בין בניית הבסיסים, שהייתה לדבריו בעיה צבאית דחופה ונצרכת, לבין ההיאחזויות ומגורי המשפחות, שיהיו 'מעין קו מז'ינו של ההתיישבות'. הוא אמר שאין להכריע בהצעה לפני שהיה פתרון כולל לשאלת הגדה.⁴⁵ בעקבות התנגדויות התקבלה הצעתו של דיין רק בחלקה: הממשלה אישרה את הקמת חמשת הבסיסים אך לא את הקמת ההיאחזויות הצבאיות ומגורי המשפחות שלצידם. הצעתו של שפירא להקמת יישובים או היאחזויות אזרחיות לא התקבלה.⁴⁶

מה הייתה מהות הצעתו של דיין להקמת הקומפלקסים הצבאיים? האם התכוון באמת ובתמים ליישב בהם אך ורק חיילים, או שמא היה זה חלק מתמרון פוליטי מתוכנן שבסופו יקומו יישובים אזרחיים?⁴⁷ הפרוטוקולים מראים כי בכל מקום שהועלו הצעות להתיישבות או היאחזות אזרחית בצד ההיאחזויות הצבאיות, דיין שלל אותן באופן מובהק.⁴⁸ מנגד – תוכניתו גרמה לטשטוש הקו שבין אחיזה צבאית גרידא להתיישבות בשטחי הגדה, היות שהיאחזות נח"ל היא ייצור כלאיים שבין בסיס צבאי ליישוב חקלאי-אזרחי. הטשטוש גרר מגוון של הצעות התיישבותיות שמוביליהן, ובהם השרים אלון ושפירא, השתמשו בתוכניתו של דיין כ'תנא דמסייע', גם אם הוא עצמו עמד בתוקף על האבחנה שבין התיישבות צבאית לאזרחית ובאמת ובתמים לא תמך באחרונה, לפחות בשלב זה של הדיונים.

בישיבות שהתקיימו באמצע אוגוסט 1967 עוד הצליחו הגורמים השוללים בממשלה ובוועדת השרים לענייני ביטחון לדחות את ההצעות הללו, אך בהמשך, עם התגברות הלחץ החיצוני להתיישבות בכפר עציון, הייתה הצעתו של דיין פלטפורמה לתוכניות נוספות של

פרוטוקול מרכז הפוהמ"ז, טז חשוון תש"ח, הארכיון לחקר הציונות הדתית, פ.מ. 134. בהמשך, עם תחילת המצור על הקיבוצים הוא קרא להעביר להם תקציבים (פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 7.12.1947, אצ"מ) והתנגד לתקצוב המוגדל לנגב לעומת יישובי גוש עציון (פרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 19.1.1948, שם; פרוטוקול ועדת הביטחון, 18.1.1948, שם, S25/9345). להערכתו, שפירא חש אחריות אישית לטרגדיה של נפילת הקיבוצים, ולכן פעל בניגוד לדעותיו היוניות.

פרוטוקול ממשלת ישראל, 20.8.1967 בצהרים, א"מ, עמ' 8-1. 42

שם, עמ' 27. ראו את עמדתו של אבן: פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 14.8.1967, שם, עמ' 13. 43

פרוטוקול ממשלת ישראל, 20.8.1967 בצהרים, שם, עמ' 18-20. 44

שם, עמ' 31. 45

שם, עמ' 39. 46

להבנת גישתו של יגאל אלון ראו: פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 14.8.1967, שם, עמ' 10-11. 47

ראו לדוגמה: פרוטוקול ממשלת ישראל, 20.8.1967, בבוקר, שם, עמ' 63-73. 48

התיישבות אזרחית בגוש. בישיבת ממשלה, שבועיים אחרי החלטה על הקמת הבסיסים, טען השר ורהפטיג: 'לאחר שהיו לנו ישיבות בעניין הגדה המערבית קראתי שבכל אופן עומדים להקים היאחזויות נח"ל במקום אחד או שניים. אם מקימים היאחזויות נח"ל, מדוע לא יקימו כאלה גם בגוש עציון, במקום שגרעין נח"ל מוכן ומחכה ולוחץ מאוד'.⁴⁹ וראי שוורהפטיג לא דייק, בטעות או במכוון, בפירושו את החלטת הממשלה מה-20 באוגוסט, שאישרה להקים אך ורק בסיסים צבאיים ודחתה את התוכנית להקמת היאחזויות; אולם דומה שעם קבלת האישור החלקי להצעת דיין נפתח פתח להתיישבות בגדה, גם אם לא הוגדר מה מהותה.

היו גם תהליכים בין-לאומיים שגרמו לשרים להבין כי החלטה על הקמת יישובים בשטחים שנכבשו לא תגרור תגובה בין-לאומית חריפה. מושב החירום של האו"ם, שהתכנס באמצע יוני 1967, לא קיבל החלטות אופרטיביות, והלחץ הבין-לאומי על ישראל לסגת היה מתון בהשוואה לזה שהופעל עליה לסגת מסיני אחרי מבצע קדש.⁵⁰ בעקבות פרסום החלטות ועידת חרטום בסוף אוגוסט, ששללו משא ומתן עם ישראל, העריך מנכ"ל משרד ראש הממשלה יעקב הרצוג כי מצבה של ישראל הוטב. הלחץ עבר למדינות ערב, ו'אנו מחזיקים בשטחים, יש לנו שהות לחשוב ולתכנן ואולי גם לפעול'.⁵¹ בהודעה לתקשורת אחרי סיור באתרים המיועדים להיאחזויות נח"ל בסיני, אמר אשכול בהקשר לוועידת חרטום: 'אין דרך אלא לחפש ולמצוא גבולות טבעיים. ואין גבול טבעי מתעלה זו – תעלת סואץ'.⁵² לפי הודעה ממשלתית בתום הוועידה, 'ישראל תדבק ביתר שאת בעמדותיה ולא תחזור לתנאים שאפשרו את המלחמה האחרונה'.⁵³ השר ישראל גלילי כתב בהארץ: 'הסירוב של שליטי ערב מרחיק את השלום ומחייב את ישראל למעשים של ביסוס ונורמליזציה בכל השטחים המוחזקים על ידי צה"ל בידיעה כי השלום אינו קרוב'.⁵⁴ גם ההתיישבות האזרחית בעלייה (מרום גולן) ועיבוד שטחים חקלאיים ברמת הגולן על ידי חקלאים ישראלים עברו ללא תגובה בין-לאומית משמעותית, ואפשרו לממשלה להמשיך ולתכנן התיישבות בשטחים שנכבשו במלחמה.⁵⁵

49 פרוטוקול ממשלת ישראל, 3.9.1967, שם, עמ' 16.
 50 גלבר, הדרך להחלטת האו"ם 242, עמ' 441-443. הנשיא ג'ונסון הטיל וטו על ניסיונות לאלץ את ישראל לסגת ללא הסכמתה. שם, עמ' 446-447. ראו גם: אבא אבן, פרקי חיים, ב, תל אביב 1978, עמ' 436-440.
 51 שם, עמ' 450. על תגובת ישראל להחלטות הוועידה ראו: פרוטוקול ועדת חוץ וביטחון, 5.9.1967, א"מ.
 52 פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 112. פדהצור אף סבור כי בעקבות ועידת חרטום שינתה ישראל באופן מהותי את מדיניותה, ובעצם ביטלה את ההחלטה הסודית לסגת מרמת הגולן ומסיני עם חתימת הסכם שלום. שם, עמ' 113.
 53 יואב גלבר, התשה: המלחמה שנשכחה, מודיעין 2017, עמ' 61.
 54 יגאל קיפניס, ההר שהיה כמפלצת: הגולן בין סוריה לישראל, ירושלים 2009, עמ' 130.
 55 שם, עמ' 173. האישור בממשלה להתיישבות בעלייה ניתן בדיעבד. ראו: פרוטוקול ממשלת ישראל, 27.8.1967, א"מ, עמ' 79.

התגברות התמיכה הציבורית בעלייה לכפר עציון

במקביל לדיונים בממשלה החריף הלחץ הציבורי בעניין ההתיישבות בגוש עציון. בראשית אוגוסט התקיימה בכפר עציון עצרת גדולה שארגנו הוועד הפועל של המפד"ל והמרכז החקלאי של הפועל המזרחי, בהשתתפות האלופים הרב שלמה גורן ועוזי נרקיס והשר יוסף בורג. העצרת ננעלה בקריאה להתיישבות מחדשת במקום.⁵⁶ קבוצת 'צעירי המפד"ל' וחלק מהדרור השני של אנשי כפר עציון איימו לעלות להתיישבות לא לגאלית לכפר גם אם לא תתקבל החלטה ממשלתית בנושא, וקבעו לה תאריך יעד: 26 בספטמבר.⁵⁷ הקיבוץ הדתי ואיגוד המושבים הודיעו שהם מוכנים להעמיד שני גרעיני נח"ל להתיישבות בכפר עציון.⁵⁸ משלחת של אנשי כפר עציון שהיו אמורים לעלות להתיישבות נפגשה פעם נוספת עם אשכול וביקשה ממנו להחיש אותה, אך הוא אמר שאינו יכול לתת תשובה, לחיוב או לשלילה, כל עוד מתקיימים דיונים על כך בין השרים.⁵⁹

בישיבת ממשלה ב-10 בספטמבר טען גלילי כי תם הזמן האפשרי לדחיית ההכרעה: הממשלה צריכה לקבל החלטה כלשהי בנושא, ואי אפשר להאריך את הדיון עד אין קץ גם אם עתידה של הגדה טרם הוכרע. הוא תמך בהקמת היאחזויות אורחיות בגוש עציון. אשכול, שאז עוד התנגד לרעיון, הסתייג מהקישור בין ההתיישבות ההיסטורית וחללי מלחמת העצמאות לבין חידוש ההתיישבות: 'אם ללכת על פי הקו של גישה – המתבסס על מוסר כאשר ניתקים אנחנו מהמציאות, הרי אפשר לומר שכל מה שאנחנו עושים בארץ, מלווה בזיכרון של אנשים שנהרגו ונרצחו'. אך למרות עמדתו הכללית נגד ההתיישבות הוא הזכיר שוועדה של המחלקה להתיישבות עדיין בוחנת את האפשרויות החקלאיות בגוש, כדי לאפשר הקמת יישובים אם תתקבל החלטה על כך בממשלה.⁶⁰ הדיון הער על ההתיישבות בגוש נמשך. שר המשפטים שפירא ציין שיש בו שטחי אדמה גדולים שנרכשו על ידי קק"ל, בניגוד לשאר שטחי הגדה, ולכן קל מבחינה משפטית לאשר שם התיישבות.⁶¹ לעומתו, השר חיים גבתי דיבר על הפן החקלאי ועל הדלילות של שטחי הקרקע בגוש עציון ותבע, כמו אשכול, להחליט בשאלת ההתיישבות בגדה ללא קשר לזיכרונות היסטוריים.⁶² גם בישיבה זו לא התקבלה החלטה, אך בוועדה החל להיווצר סחף לטובת חידוש ההתיישבות בגוש. בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון ב-13 בספטמבר, שלושה ימים לאחר מכן, נדונה ההצעה להקים שתי היאחזויות נח"ל בסיני, באל עריש ובברדוויל. בדיון קבע דיין, בתגובה לשאלה של ברזילי: 'אם יצטרפו לפנות פעם את סיני – הקושי לפנות דייגים אלו [חילי

56 'קריאה ליישב מחדש את גוש עציון', הצפה, 9.8.1967.

57 מחוגי הצעירים במפד"ל לרב משה נריה, 8.10.1967, אוסף פרטי של יוחנן בן-יעקב.

58 'בני גוש עציון מצפים ליישוב מהיר של הגוש', דבר, 30.8.1967.

59 פרוטוקול ממשלת ישראל, 10.9.1967. בצהרים, א"מ, עמ' 14-17.

60 שם.

61 שם, עמ' 26.

62 שם, עמ' 29-30.

הנח"ל שיאיישו את ההיאחזות בברדוויל] יהיה קטן מאשר פינאי הבסיס הצבאי בכיר גפגפה למשל'. בכך הוא הצביע על יתרונות ההיאחזות במציאות מדינית לא ברורה. ההצעה להקים את ההיאחזויות הללו התקבלה ללא מתנגדים.⁶³ לאחר מכן עבר הדיון להיאחזויות בגוש עציון, ואשכול פרס את הממצאים הראשוניים של המחלקה להתיישבות. אלה הצביעו על שתי בעיות: מחסור בקרקע חקלאית, והתיישבות של פליטים על חלק מאדמות קק"ל באזור מעין עין ח'ובילה שממערב לכפר עציון.⁶⁴ בתגובה להצעת אלון להקים ועדה בת שלושה שרים שתכריע בעניין ההיאחזויות בגוש, קבע אשכול כי 'שר החקלאות עוסק בזה. עוד נגיע לדיון בעניין וזה יובא הנה פעם נוספת',⁶⁵ וניסה למנוע מאלון דריסת רגל בגוף מקבל ההחלטה. זו הייתה הישיבה האחרונה שבה הסתייג אשכול מההיאחזות בגוש.

ההכרעה: אשכול מחליט על הקמת ההיאחזות ללא הצבעה בממשלה

אחרי הדיונים הארוכים בממשלה ובוועדת השרים לענייני ביטחון, שארכו שלושה חודשים ולא הביאו להכרעה אופרטיבית, היה המפנה בהחלטה על הקמת היאחזות ראשונה בגוש עציון מהיר. בימים 21-24 בספטמבר התרחשו שלושה אירועים שהובילו בסופו של דבר להקמת כפר עציון: ישיבה של ועדת השרים לענייני ביטחון שבה התייחס אשכול לראשונה להיאחזות בגוש באופן חיובי; פגישה מכרעת בינו לבין נציגי המתיישבים, וישיבת ממשלה שבה הצליחו אשכול ודיין להעביר את ההחלטה על הקמת ההיאחזות ללא הצבעה.

בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון ב-21 בספטמבר קבע אשכול כבדרך אגב, לאחר דיון בעניינים אחרים: 'בעניין כפר עציון זה בתוכנית ובעוד כמה ימים ניתן יהיה להגיד משהו בעניין זה'. הוא גם הבטיח לנוכחים שביום ראשון הקרוב, ה-24 בספטמבר, יציגו שר החקלאות גבתי וראש המחלקה להתיישבות רענן ויץ בפני הממשלה נתונים משקיים על שטחי גוש עציון ('הדרו"ח הסופי'). דיין אמר לשרים: 'אנו מוכנים ומזומנים ונביא לישיבת הממשלה הבאה את הנתונים עם מפות וסימונים, ואפשר יהיה לבצע זאת. רענן ויץ היה אצלי על הבוקר. הוא נלהב וביקש אישור לזה. ביקשתי חומר לבדיקה והוא המציא לי זאת. נתתי הוראה לאשר זאת. השר גבתי ביקש לרחות זאת קצת'.⁶⁶

63 פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 13.9.1967, א"מ, עמ' 34-36.

64 הדרו"ח המוכר נכתב על ידי יהודה דקל והוגש לאשכול יום קודם לכן על ידי המחלקה. נכתב בו שגם השטחים המצומצמים הראויים לחקלאות מעובדים על ידי פליטים, ולכן 'איננו רואים אפשרות לתכנן את האזור להתיישבות חקלאית המבוססת על יחידת קרקע ולו מינימלית', אך 'ניתן לפתח התיישבות בגודל מתאים בתנאי שיהיה אפשר למצוא ענפים לא חקלאיים'. מא' רונמן ללוי אשכול, 12.9.1967, א"מ, תיק 74; מיהודה דקל לא' רונמן, גוש עציון, 12.9.1967, אוסף פרטי של יוחנן בן-יעקב. אשכול היה שותף להערכה בעניין הקשיים החקלאיים, ובתשובה לשר שפירא, ששאל ממה התקיימו ארבעת קיבוצי הגוש בשנות ה-40, ענה בפשטות: 'הם לא התקיימו'. ראו: פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, א"מ, עמ' 50.

65 פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 13.9.1967, שם, עמ' 36.

66 שם, 21.9.1967, עמ' 30. אף שהדרו"ח הראשון של המחלקה להתיישבות מ-12 בספטמבר נמצא בארכיון יד אשכול, לא הצלחתי למצוא את עקבותיו של הדרו"ח השני, ה'סופי'. באותה עת פרסם י"ר המחלקה

לא ברור מה אישר דיין לוויץ לבצע, לאחר שבמשפט הקודם הוא התחייב להביא את הסוגיה לישיבת ממשלה, אך לראשונה ניכר היה שהוא ואשכול מתייחסים באופן חיובי לאפשרות של הקמת ההיאחזות בגוש עציון. בין השיטין אף נראה שהחלו להרהר באפשרות של הכרעה בסוגיה בעצמם, באמצעות המנגנון הביצועי של המחלקה להתיישבות וללא הצבעה בפורום רחב ומסורבל יותר שיקשה על קבלת החלטה. בישיבה זו לא התנגדו השרים לתוכנית, בניגוד להתנגדויות העזות שהועלו בישיבות באמצע אוגוסט לכל אפשרות של הקמת היאחזות אזרחית או צבאית בגוש עציון. אפשר להסביר עובדה זו בכך שההתייחסות לסוגיה עלתה ככדרך אגב, והובטח גם שהיא תובא לדיון בממשלה. בנוסף, גדול המתנגדים להתיישבות בגדה, אבא אבן, שהה אז בארצות הברית.

במקביל, הלחץ הציבורי המשיך לפעול את פעולתו. הדיונים הממשלתיים על הקמת ההיאחזויות הודלפו לציבור, והצפה דיווח: 'החלטה עקרונית על יישובו מחדש של גוש עציון תתקבל ככל הנראה בימים אלה'.⁶⁷ ההדלפות הוסיפו ללחץ הציבורי הקיים, והמועד שקבעה הקבוצה שהחליטה לעלות לכפר עציון, 26 בספטמבר, התקרבו. גם התנועה למען ארץ ישראל השלמה, שאיגדה אנשי רוח מימין ומשמאל ודרשה שקווי הפסקת האש יהיו קווי גבולות הקבע של ישראל, פרסמה אז את מודעת היסוד על פעילותה.⁶⁸

יום אחרי הדיון בוועדת השרים לענייני ביטחון, ביום שישי 22 בספטמבר, התקיימה הפגישה המכרעת בין אשכול לנציגי כפר עציון. ראש הממשלה, שהושפע מחוסר ההתנגדות של השרים להצעת ההיאחזות ומהדרו"ח הסופי החיובי של המחלקה להתיישבות, נפגש הפעם גם עם נציגי הדור הצעיר שהתעתדו לעלות להתיישבות, ועם חבר הכנסת מיכאל חזני. פדהצור ואדמוני טוענים שבפגישה לא הבטיח אשכול לאנשי כפר עציון דבר, אלא טען שתוך ימים ספורים יקבלו תשובה סופית.⁶⁹ לעומת זאת אשכול עצמו, כעבור יומיים, טען שבאותה בפגישה אישר את הקמת ההיאחזות.⁷⁰ גם עדויותיהם של אנשי כפר עציון מצביעות על כך שניתן אישור לעלייה, גם אם כלאחר יד. בעדויות אלה נמסר כי האיום בעלייה ללא אישור הורגש בפגישה.⁷¹ פרוטוקול חלקי של השיחה, המצוי בארכיון יד אשכול,

להתיישבות רענן ויץ מזכר פנימי שכותרתו: 'הצעה כללית ליישוב ופיתוח השטחים המוחזקים'. הוא הציע בו לתחום אזור חיץ בבקעת הירדן ולהקים בו כ-30 יישובים ישראלים, כשהאזור יישאר חלק מישראל בכל קונסטלציה פוליטית. בנוגע לשאר שטחי הגדה, ויץ קבע שיש להימנע מסיפוחם לישראל כדי שלא לצמצם את הרוב היהודי במדינה (ברו"ח יש גם תוכניות ליישוב פליטי מלחמת העצמאות הערבים בגדה ובבקעה). מבחינה זו לא הוחרגו שטחי גוש עציון. ראו: רענן ויץ, הצעה כללית ליישוב ופיתוח השטחים המוחזקים, 9.1967, א"א, תיק 74. עיון במזכר של ויץ וברו"ח ה'זמני' של המחלקה מה-12 בספטמבר מעלה סימני שאלה ביחס לקביעתו הנחרצת של אשכול בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון בעניין התייחסותם החיובית של המחלקה ושל ויץ עצמו להתיישבות בגוש.

67 'החלטה עקרונית ליישב מחדש את גוש עציון', **הצפה**, 22.9.1967.

68 גלבר, **הזמן הפלסטיני**, עמ' 41.

69 פדהצור, **ניצחון המבוכה**, עמ' 192-193; אדמוני, **עשור של שיקול דעת**, עמ' 51.

70 פרוטוקול ממשלת ישראל, 24.9.1967. בצהרים, א"מ, עמ' 30.

71 ליבליך, **ילדי כפר עציון**, עמ' 331-332.

מראה כי הבטחה מפורשת לא נתנה למתיישבים,⁷² אך דומה שגם אם אשכול לא אישר בה את העלייה, מכאן ואילך גמלה בו ההחלטה לאשרה, והוא התייחס לעניין כחתום וגמור. יומיים מאוחר יותר, ב־24 בספטמבר, התכנסה הממשלה. בראשית הדיון הציג אשכול את התוכנית המתגבשת, ומדבריו השתמע כי היאחזות בכפר עציון עברה כבר את שלב ההחלטה והיא נמצאת בשלב הביצוע. לשאלת השר קול האם זו התיישבות או היאחזות ענה אשכול: 'היאחזות. במשך הזמן גדיים הופכים לתיישים', כשכוונתו כנראה לכך שבשלב הראשון אושרה היאחזות שתהפוך בעתיד ליישוב קבע.⁷³ הדיון התחדש אחרי הפסקה בשעות הצהריים, ואשכול המשיך להציג את תוכנית ההתיישבות בגוש עציון. בראשית הדיון הוא התבטא בניסוחים עמומים ודור־משמעיים, הסתתר מאחורי החלטה שיוחסה כביכול לגורמים מקצועיים, משרד החקלאות והמחלקה להתיישבות ולא אליו, וטען שהתשובה ביחס להקמת היאחזות היא 'בדרך כלל חיובית' – מונח שמשמעותו לא ברורה. לאחר מכן הוא התמקד בשאלת פינוי הפליטים שנכנסו לשטח ובמשמעויותיה ביחס לעתיד הגדה אחרי הקמת היאחזות. בתשובה לשאלה נוספת על מעמד הנקודה – היאחזות או התיישבות, ענה אשכול: 'זאת תהיה פלוגה צעירה של בחורים שהם בנח"ל, אבל הכוונה היא שזה יעבור להתיישבות'.⁷⁴

כאן התעוררו השרים ותקפו את אשכול על הסמכות החריגה שלקח לעצמו: הרי הצעת היאחזות בכפר עציון מעולם לא אושרה בישיבת ממשלה או על ידי ועדת השרים לענייני ביטחון; ההחלטה בממשלה מה־20 באוגוסט ייפתה את כוחו של שר הביטחון להקים רק בסיסי צבא, ובפירוש לא היאחזות – לא צבאיות וודאי שלא אזרחיות. השר ברזילי טען, וברדיו: 'החלטנו על בסיסי צבא ובפירוש נאמר, בלי שיכוני קבע למשפחות ובלי היאחזויות'. אשכול הכחיש: 'בנוגע למה שדיברנו, דיברנו ההיפך. אמרנו בפירוש ארבע קבוצות, וזאת תהיה האפשרות גם להיאחזות התיישבותית ותהיינה משפחות'. השר משה קול התעקש: 'זה לא אושר שתהיינה משפחות'. אשכול ענה: 'זה ייבדק ביום ראשון. ייתכן שזכרוננו מטעני', אך לא נסוג מההסכמה שנתן לאנשי כפר עציון: 'כאמור, ביחס לכפר עציון, התשובה הייתה חיובית'. בזאת תם הדיון, והצבעה קונקרטיה על היאחזות בכפר עציון לא התקיימה

72 בפרוטוקול ציון כי אשכול פרס את הבעיות הכלכליות של פיתוח אזור הגוש בשל המחסור בקרקע חקלאית, וציון כי עתיד הגדה טרם הוכרע בממשלה. הוא הבטיח 'להפעיל את גורמי ההתיישבות, משרד החקלאות והמחלקה להתיישבות [...] לבריקת המצב, והבטיח שתוך ימים ספורים תינתן תשובה מוסמכת'. משלחת בני גוש עציון אצל ראש הממשלה, 22.9.1967, א"מ, תיק 74. ראו גם: יוסי גולרשטיין, אשכול: ביוגרפיה, ירושלים 2003, עמ' 737. לפי עדותו של יוחנן בן־יעקב, בשבת ה־23.9, יום אחרי דחיית מתן התשובה על ידי אשכול, התכנסו אנשי כפר עציון לדיון בשאלה האם לעלות ללא אישור הממשלה, והוכרע שבלי אישור לא תהיה עלייה לגוש. יוחנן בן־יעקב, עדות בכתב למחבר, 2.8.2020.

73 פרוטוקול ממשלת ישראל, 24.9.1967, בבוקר, א"מ, עמ' 76–78.

74 שם, בצהריים, שם, עמ' 29–30.

מעולם.⁷⁵ ייתכן שההתנגדות המועטה להחלטה שהציג אשכול נבעה מהיעדרותו מהישיבה של אבא אבן, שהתנגד כאמור לקביעת עובדות בגדה. פדהצור טוען כי בהחלטה על ההתיישבות בכפר עציון הוליך אשכול שולל את שרי הממשלה. טענתו מתבססת על שתי נקודות: אשכול הציג את הקמת ההיאחזות כמתבססת על החלטת הממשלה מ־20 באוגוסט, בעוד שזו אישרה רק להקים בסיסים; אשכול אמר שהעלייה לכפר עציון לא תתרחש בקרוב, בעוד שהיא התבצעה שלושה ימים אחרי ישיבת הממשלה.⁷⁶ יש מידה של צדק בדברי פדהצור: אשכול אכן נקט בתרגילים מילוליים, וניכר שלא רצה לפרוס את כל פרטי העלייה המתוכננת בפני השרים,⁷⁷ אך המציאות הייתה ככל הנראה מורכבת יותר: בלי התגבשות של קואליציה ממשלתית שתמכה בהתיישבות בגוש, אשכול לא היה מצליח לצלוח את התנגדויות השרים ברזילי וקול, כשנוסח ההחלטה מ־20 באוגוסט על הקמת בסיסים ולא ההיאחזויות עדיין טרי בזיכרון השרים. לשון אחר: אם רוב השרים או חלק ניכר מהם היו מתנגדים עקרונית להתיישבות בגוש, אפשר להניח שה'מניפולציה' של אשכול, כהגדרת פדהצור, לא הייתה מצליחה.⁷⁸

הקואליציה התבססה על ארבע רגליים: שרי המפד"ל (ובעיקר שפירא וורהפטיג) שנשאו את הנטל ההיסטורי של נפילת גוש עציון במלחמת העצמאות ורצו בשיבת בני המתיישבים למקום;⁷⁹ שרי אחדות העבודה האקטיביסטים, אלון וגלילי, שתוכניותיהם כללו התיישבות ישראלית באזורים מסוימים בגדה, בין השאר בסביבות גוש עציון;⁸⁰ ומשה דיין, שמבחינתו

- 75 שם, עמ' 31–32. פדהצור טוען כי החלטה 839 של הממשלה קובעת: 'היאחזויות: ראש הממשלה מודיע כי בקרוב תעלה היאחזות לגוש עציון'. פדהצור, *ניצחון המבוכה*, עמ' 193. עיון בפרוטוקולים של ישיבות הממשלה מראה כי בסעיף 839 (הדיון על היאחזויות מישיבת הבוקר) לא התקיימה הצבעה.
- 76 פדהצור, *ניצחון המבוכה*, עמ' 192–194. פדהצור מבקר גם את שרי הממשלה שנתנו לאשכול להוליכם שולל, אך להערכתו הימנעותם מהתערבות מבטאת תמיכה בהצעה.
- 77 בנוגע לטענה השנייה: ניתן להניח שגם אשכול הופתע ממהירות העלייה לקרקע.
- 78 אלדר וורטל מעלים טענה מרחיקת לכת עוד יותר: לדידם, ההחלטה על הקמת ההתנחלות הראשונה בגדה התקבלה 'בלי שהממשלה קיימה דיון עקרוני על מדיניות כוללת בעניין ההתיישבות, ועל ההשלכות ארוכות הטווח וקצרות הטווח של התיישבות יהודית בשטחים'. בהמשך הם מביאים את עדותו של משה לוינגר, ממקימי קריית ארבע, על כך שהמתנחלים תמיד ידעו 'לשחק' בגורם הזמן ולהביא את הממשלה להסכים עם עובדות שהתרחשו בשטח. אלדר וורטל, *אדוני הארץ*, עמ' 22. טענות אלה אינן עומדות במבחן הביקורת, לפחות בהקשר של כפר עציון: דיונים נרחבים על הקמת היאחזויות בגדה בכלל ובכפר עציון בפרט התקיימו לאורך החודשים שלאחר המלחמה, כמפורט לעיל. בהקשר לטענה השנייה, אכן – לדעת הקהל הייתה תרומה משמעותית באישור הקמת כפר עציון, אך הקביעה שהוא הוקם ולאחר מכן אושר בדיעבד, אינה נכונה: בישיבת הממשלה ב־24 בספטמבר הבינו כל השרים את משמעות הדיון, וראייה לכך היא ההתנגדות החריפה של השרים קול וברזילי. גם בדיון שהתקיים שבוע מאוחר יותר בממשלה, אחרי העלייה לקרקע, לא עלתה התנגדות משמעותית להקמת כפר עציון.
- 79 ראו למשל: התבטאותו של שפירא בדבר הקשר הגנטי בין דור המתיישבים בתש"ח לבין הבנים מחדשי ההתיישבות. פרוטוקול ממשלת ישראל, 24.9.1967, בבוקר, א"מ, עמ' 77.
- 80 אלון תמך בפירוש בהקמת יישובים בגזרת בית לחם-חברון (פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 15.6.1967. בצהררים, שם, עמ' 17–19). גם גלילי תמך בהתיישבות מסוימת בשטחי הגדה, אם כי לא ציין

הקמת ההיאחזות בגוש עציון הייתה ראשית הביצוע של תוכניתו של בניין המאחזים הצבאיים בגב ההר.⁸¹ לשלושת הכוחות הללו נוסף גם שר המשפטים יעקב שמשון שפירא, שטען כמה פעמים בישיבות הממשלה כי המעמד החוקי של ההתיישבות בגוש עציון, על שטח בבעלות קק"ל, שונה מהמעמד החוקי של ההתיישבות בשאר שטחי הגדה.⁸² הוא נסמך גם על חוות דעת של היועץ המשפטי של משרד החוץ, תאודור מרון, בעניין.⁸³ חוות הדעת של מרון לא הוזכרה במפורש בישיבות הרלוונטיות, אך סביר להניח שנתנה 'אור ירוק' להחלטה על הקמת כפר עציון.⁸⁴

קואליציה זו לא הספיקה כדי להעביר את ההחלטה כל עוד ישב אשכול, שהיה ספקן כלפי כל הצעת התיישבות בגדה, על המדוכה ודחה את הלחצים. מה גרם לשינוי בעמדתו? ניתוח של דינוי הישיבות מראה כי השינוי לא היה פתאומי, אלא התרחש בשל כמה תהליכים,

היכן. עוד על עמדתם של השניים מול עמדתו של מנהיג הקיבוץ המאוחד יצחק טבנקין, ראו: יעקב צור, מן הים עד המדבר: טבנקין והקיבוץ המאוחד באמונה ובמאבק לשלמות הארץ, ירושלים 2015, עמ' 200-216.

81 דיין אמנם העדיף שההיאחזויות הצמודות לבסיסים יהיו צבאיות ולא אזרחיות (פרוטוקול ממשלת ישראל, 18.6.1967 בצהרים, א"מ, עמ' 196), אך ברגע שהחלטת הממשלה מ-20 באוגוסט לא אישרה גם הקמת היאחזויות צבאיות, הוא תמך בכל סוג של התיישבות שתעבה את הנוכחות הישראלית במוקדים השולטים.

82 ראו למשל: דעתו של שפירא: פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.9.1967 בצהרים, שם, עמ' 26.

83 מרון התבסס על אמנת ג'נבה הרביעית, וקבע כי באופן קטגורי התיישבות אזרחית אסורה בשטחים כבושים. לעומת זאת, אמר, ניתן לנסות להצדיק הקמת היאחזויות צבאיות, והמליץ: 'נראה לי אפוא כי חיוני שההתיישבות תיעשה על ידי גופים צבאיים ולא אזרחיים'. גם בעניין התיישבות כזו קבע מרון שיש להימנע מהפקעת קרקעות. לגבי השאלות הספציפיות בעניין התיישבות בגדה וברמת הגולן קבע מרון כי התיישבות ברמה סותרת במפורש את החוק הבין-לאומי, ואין מניס מלהורות שהרמה היא שטח כבוש; לגבי הגדה הייתה התשובה מורכבת יותר, כיוון שישראל טענה שזו אינה שטח כבוש מתוקף היותה חלק משטח ארץ ישראל המערבית. מרון טען שלגבי גוש עציון יש עוד 'פתח להיתר' להקמת התיישבות, מכיוון שחלק מקרקעותיו היו בבעלות יהודית. לעומת זאת הקמת יישובים בבקעת הירדן היא בעייתית יותר. הדו"ח חובר ב-14 בספטמבר והובא לידיעת ראש הממשלה ארבעה ימים מאוחר יותר. ראו: מתאודור מרון לאבא אבן, התיישבות בשטחים המוחזקים, 14.9.1967, אוחד מתוך: southjerusalem.com/wp-content/uploads/2008/09/theodor-meron-legal-opinion-on-civilian-settlement-in-the-occupied-territories-september-1967.pdf. למרות דברי מרון ניסתה הפרקליטות הצבאית לקדם הפקעת שטחים במקומות המיועדים להיאחזויות בגדה. מהפרקליטות הצבאית לאהרון חרסינה, תפיסת מקרקעין, 8.8.1967, א"צ, 1970/208/233. ראו ניתוח של מסמכי מרון: גורנברג, האימפריה המקרית, עמ' 99-102.

84 חוות הדעת הובאה לידיעת ראש הממשלה ושר המשפטים, ולדעת גורנברג גם לידיעת שר הביטחון דיין. באופן מעניין, בדיונים הממושכים שהתקיימו בסוגיית כפר עציון לא הוזכר השיקול של יצירת מטרופולין לירושלים. יתרה מכך, האוריינטציה הגאוגרפית של כפר עציון ושל היישובים הבאים שהוקמו בגוש עציון הופנתה מערבה לחבל ערולם, ולא צפונה לירושלים. ראו: כץ ורייכמן, ההתיישבות היהודית, עמ' 147. על ייחודיות ההתנחלויות שקמו במטרופולין ירושלים, ראו: Marco Algera, Ariel Handel and Erez Maggor, *Normalizing Occupation: The Politics of Everyday Life in the West Bank Settlements*, Bloomington 2017, pp. 48-63

ובין השאר בתגובה ללחץ הציבורי לשיבה לגוש, והמפגשים התכופים עם אנשי כפר עציון ובעיקר עם בני הדור השני, שהרשימו אותו בלהטם. אירוע משמעותי נוסף היה פרסום הממצאים הסופיים של המחלקה להתיישבות, שקבעו כי בניגוד לציפיות יש שטחי קרקע בגוש המתאימים להתיישבות חקלאית, ונתנו לאשכול, בעל האוריינטציה ההתיישבותית ובעבר ראש המחלקה להתיישבות ושר החקלאות, להבין שיישובים אלה אכן יתקעו יתר בקרקע. אשכול הפרגמטיסט לא היה עיוור לסכנות האפשריות של התיישבות ישראלית בגדה, וניסה כל העת לדחות את הדיון עליה עד לקבלת פתרון בעניין עתיד הגדה. כשהחלה להבשיל בו ההכרה כי פתרון השאלה הכוללת של השטחים שנכבשו במלחמה לא יהיה עניין של מה בכך (בין השאר בעקבות מסקנות ועידת חרטום), וכשהממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון החלו לאשר ולהקים יישובים והיאחזויות בסיני ובגולן, הבין אשכול כי התנגדות ללחצים שדחפו להתיישבות המחודשת תהיה בלתי אפשרית.

הביצוע: הקמת כפר עציון כהיאחזות למחצה

ברגע שהצעת היאחזות בכפר עציון עברה את משוכת הדיון כממשלה התרחשו הדברים בקצב מהיר. למחרת התקיימה ישיבה של המחלקה להתיישבות בהשתתפות ראש המחלקה רענן ויץ וחברי הכנסת חוני מהמפד"ל והרצלפלד ממפא"י. בישיבה הוחלט על עלייה מהירה לכפר עציון יומיים לאחר מכן, ב־27 בספטמבר. בשל המחסור בקרקע חקלאית הוחלט שיעלו לנקודה רק כ־15-20 מחברי הגרעין (שמנה כ־30 איש), ובגלל החשש ממשכת תשומת לב מיותרת הוחלט 'יש לצמצם למינימום את התכונה סביב העלייה'. בשלב הראשון, עד להסדרת עניין הקרקעות, היו המתיישבים אמורים להתפרנס מעבודות למען הצבא, מפעולות ייעור במימון הקק"ל ומתעסוקה אפשרית ביישובי חבל עדולם.⁸⁵ יום לפני העלייה המיועדת סיירו במקום נציגים של ענף הגנה מרחבית באג"ם, שאישרו את הקמת הנקודה וקבעו סדרים להגנתה.⁸⁶

עד כמה השפיעה על היישוב העובדה שהוא קם כהיאחזות נח"ל? מבחינת המתיישבים לא הייתה לכך שום השפעה, ולמעט כותרות העיתונים שבישרו על הקמת היאחזות בגוש עציון⁸⁷ לא הייתה הנקודה בעלת מאפיינים של היאחזות: המתיישבים היו אזרחים בוגרי צבא, והיישוב היה כפוף מבחינה צבאית לכוחות מחטיבה 16, שהייתה אחראית על הגזרה, ולא לפיקוד הנח"ל,⁸⁸ בניגוד לנהוג בהיאחזויות. המתיישבים פירשו את האישור

85 יהודה דקל, עלייה לכפר עציון, 25.9.1967, אכ"ע, תיק 23/4.

86 אג"ם, הגמ"ר, כפר עציון – סיכום סיוור, 27.9.1967, שם.

87 'הולכות ונשלמות ההכנות להיאחזות בגוש עציון', הצפה, 27.9.1967; 'גרעין נח"ל עלה להתיישבות על אדמת כפר עציון', דבר, 28.9.1967.

88 אג"ם, הגמ"ר, כפר עציון – סיכום סיוור, 27.9.1967, אכ"ע, תיק 23/4. ישראל שריאל העיד כי בימים הראשונים ניצב מחוץ לנקודה שלט המודיע כי כפר עציון הוא היאחזות נח"ל. לטענתו, השלט נועד לתת לכלי התקשורת הישראליים והבין-לאומיים רושם שאכן קמה היאחזות, בעוד שבפועל קם יישוב. ריאיון עם ישראל שריאל, 17.12.2019.

להקים היאחזות כאישור לבניהם של מתיישבי גוש עציון בשנות הארבעים 'לשוב לנחלת אבותיהם', כפי שכתבו במכתב התודה שמסרו לאשכול, ולייסד בה התיישבות של קבע.⁸⁹ לעומת זאת, להיות הנקודה היאחזות נח"ל הייתה השפעה במוכן הפרוצדורלי – בקשר לזמניותה. ההחלטה על הקמתה לא הבטיחה שכפר עציון תקבל מעמד של יישוב קבע, ודאי לא במקום המדויק שבו היא קמה. רק בסוף דצמבר 1967, בביקור של לוי אשכול בהיאחזות, הובטח למתיישבים כי הנקודה תהפוך ליישוב קבע,⁹⁰ אך גופים צבאיים המשיכו להחשיב את כפר עציון ל'היאחזות אזרחית' גם בראשית 1968.⁹¹ גם מבחינה תקציבית קיבלו כפר עציון וההיאחזות האזרחית מרום גולן שבגולן תקציב מסעיף ה'היאחזויות בשטחים' של משרד השיכון, בדומה להיאחזויות הצבאית שקמו בסוף 1967.⁹²

'כבש בעור של זאב': הפקת הלקחים בממשלה בעקבות הקמת היאחזות ככפר עציון

בטקס העלייה אל הקרקע של כפר עציון השתתפו שרי ממשלה וחברי כנסת, והקמת הנקודה קיבלה פרסום רב, לאומי ובין-לאומי. עניין זה, יחד עם הדיעות בתקשורת הבין-לאומית על הקמת היאחזויות בגולן, פגע במאמצי המדיניים של ישראל בעת התכנסותה של עצרת האו"ם לרון בסכסוך במזרח התיכון.⁹³ ראש לשכתו של אשכול, עדי יפה, ניסה למתן את הנזקים והבריך לראשי המשלחת הישראלית לאו"ם כי הממשלה אשרה רק הקמה של היאחזויות צבאיות ולא של יישובים אזרחיים.⁹⁴ בישיבת הממשלה שנערכה כמה ימים אחרי הקמת הנקודה טען גלילי:

דווקא מפני שאני תומך באחיזה התיישבותית בשטחים המוחזקים, אני חושב שאנחנו צריכים להימנע מלהכביד על עצמנו את העשייה הזאת על ידי התנהגות בלתי זהירה [...] אני מציע שיוחלט על פי מתכונת אחת, שעל פיה נערכות היאחזויות שעליהן יוחלט, והיא מתכונת של נח"ל או של היאחזויות צבאיות-חקלאיות [...] איני רואה שום סיבה לכך שאנחנו ננפנף

89 ממכאל חזני וחנוך אחימן ללוי אשכול, 29.9.1967, א"א, תיק 74.
 90 ביקור ראש הממשלה בכפר עציון, 12.1967, אכ"ע, מיכל 23/4.
 91 אג"ם, הגמ"ר, יישובים – היאחזויות, 2.1968, א"צ, 1971/106/48. אין בידינו עדות על מעמד אזרח היאחזות בכפר עציון, כפי שנעשה בהיאחזויות הנח"ל, וסביר כי שינוי המינוח – בין היאחזות ליישוב קבע – נעשה בהדרגה.
 92 מש' אבני לוי, סנה, עליות חדשות, היאחזויות והשלמת עליות קיימות, 8.1.1968, א"מ, ג-23/4649.
 93 פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 166-197; על הדיונים בעצרת ראו: גלבר, הדרך להחלטת האו"ם 242, עמ' 452-453. החשש היה שהאמריקאים יאמצו קו נוקשה נגד ישראל כדי לרצות את הסובייטים.
 94 'סוכם בממשלה על הקמת היאחזויות חוזר הקמת היאחזויות צבאיות התיישבותיות בגוש עציון'. מעדי יפה למ"מ קונסול ישראל ניו יורק, 23.9.1967, א"א, תיק 74. ביקורת נוספת של אשכול הייתה על הצגת העלייה לכפר עציון כאילו הייתה נגד דעת הממשלה ובניגוד להחלטתה. ראו: פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, א"מ, עמ' 38.

עכשיו במונחים התיישבותיים ולא נסתפק במתכונת צבאית-ביטחונית.
צריך להבטיח שההגדרה הזאת לא תהיה בעלמא.⁹⁵

גם דיין הודאג מהרעש הבין-לאומי שיצרה העלייה האזרחית לכפר עציון, והציע כי להבא: 'נעסוק בהתיישבות אך ורק במסגרת הנח"ל ובמסגרת מחנות צבאיים. ואני חושש שאנחנו מכבידים על עצמנו, כשאנחנו עושים ההפך מזה'. הוא הצביע על חוסר התוחלת שבהפניית דעת הקהל הבין-לאומית למתרחש בגדה בעת שהעולים על הקרקע הם פחות מעשרים איש והקרקע החקלאית שלהם מצומצמת ביותר: 'אנחנו עושים מעשה של כבשה ומתנפחים בעור של זאב, במקום שאנחנו צריכים לעשות לא מעשה של זאב, אבל של חצי זאב ולהתעטף בעורה של כבשה'.⁹⁶ השר יעקב שמשון שפירא, אף שהסכים עם גלילי בעניין חוסר התועלת שבהעמדת הפנים שנקודות אזרחיות הן צבאיות, סבר כי דעת הקהל הבין-לאומית דווקא תסכים עם התיישבות אזרחית במקומם של יישובים שנטשו במלחמת העצמאות.⁹⁷ גם השר חיים משה שפירא סבר שבעזרת הסברה מתאימה ניתן יהיה להציג לעולם באור חיובי את חזרת בני הרור השני לבתיהם שחרכו, ואין צורך להתחבא בעניין כפר עציון מאחורי התירוץ של היאחזות נח"ל.⁹⁸

כסופו של דבר אישרה הממשלה בהצבעה את שני הסעיפים הבאים: א. כל החלטה על התיישבות בגדה טעונה אישור מוקדם של הממשלה, כולל היאחזויות נח"ל, בניגוד לתקופה שלפני מלחמת ששת הימים, אז הוקמו היאחזויות גם ללא אישור הממשלה.⁹⁹ ב. כל ההיאחזויות שעל הקמתן כבר הוחלט – כסיני, ברמת הגולן ובגוש עציון – יהיו במתכונת של 'נח"ל או של היאחזות צבאית חקלאית'.¹⁰⁰ ואולם, הדיון לא השפיע על המציאות בשטח, ובפברואר 1968 דיווחה מחלקת ההתיישבות באג"ם על קיומן של חמש היאחזויות אזרחיות: כפר עציון בגדה וארבע היאחזויות ברמת הגולן, שאוישו על ידי אזרחים ולא היה להן קשר למנגנון הנח"ל.¹⁰¹

95 פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, שם, עמ' 44, 68. ההגדרה של גלילי נועדה לתקופה תחומה בזמן, שלאחריה תתחיל הממשלה להקים יישובי קבע באופן הדרגתי. בתשובה להסתייגויות קבע גלילי כי היאחזות אינה נקודה זמנית שאין סיכוי שיתפתח ממנה יישוב קבע: 'אינני סבור שהמושג היאחזות נח"ל הוא ארעי בהחלט. הוא יכול להיות ארעי אבל איננו חייב להיות ארעי'.

96 פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, שם, עמ' 49-50. שר החקלאות גבתי הסכים עם העמדה העקרונית לפיה יש להקים אך ורק היאחזויות, אך הציע ליצור מנגנון צבאי שיוכל לפקח על הקמת היאחזויות שיוקמו גם על ידי מתיישבים אזרחיים, וכך תימנע תקלה הסברתית כמו זו שבכפר עציון. פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, שם, עמ' 53.

97 שם, עמ' 45.

98 שם, עמ' 52.

99 הנחיה זו עברה עד מהרה לצה"ל. ראו: מחיים ישראלי לשר הביטחון והרמטכ"ל, היאחזויות בשטחים המוחזקים, 9.10.1967, א"צ, 1971/106/48.

100 פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, א"מ, עמ' 70.

101 ההיאחזויות בגולן היו קונטרה (מרום גולן), עין זיוון, אל על וגרעין שישב בחמת גדר והתעתד לעלות לרמה. אג"ם – הגמ"ד, יישובים – היאחזויות, 2.1968, א"צ, 1971/106/48.

סיכום: בין המשכיות לשינוי בתפיסת ההתיישבות הביטחונית בעקבות מלחמת ששת הימים

הדיונים בממשלת ישראל ובוועדת השרים לענייני ביטחון במהלך שלושת החודשים שאחרי מלחמת ששת הימים משקפים את התלבטות ההנהגה הישראלית בעניין פעילות התיישבותית בשטחים שנכבשו במלחמה. לפי לאתוס ההתיישבותי-ביטחוני הציוני, מטרתה של התיישבות הספר הייתה להבטיח את הביטחון בגבולות ולהעמיק את השליטה הטריטוריאלית בשטחים שיהיו בשטח הישות היהודית העתידית.¹⁰² בהתאם לכך, תוך כדי מלחמת העצמאות ומיד אחריה פתחה ישראל במבצע התיישבות נרחב, שמטרתו העיקרית הייתה להשתלט על השטחים שנכבשו במלחמה.¹⁰³ גם שמונה שנים מאוחר יותר, בתום מבצע קדש, פעל הרמטכ"ל דיין בתמיכת ראש הממשלה דאז בן-גוריון להקמת היאחזויות נח"ל בשטח חצי האי סיני ורצועת עזה,¹⁰⁴ יוזמה שנכשלה בגלל הנסיגה החפוזה של ישראל מסיני. באופן דומה פעלה ישראל בשנות החמישים והשישים להקמת היאחזויות נח"ל בשטחים המפורזים שהיו במחלוקת טריטוריאלית עם מצרים וסוריה, ולייצב את גבול המדינה 'עד התלם האחרון' על ידי החיילים-מתיישבים. אחרי מבצע קדש ירדה קרנה של התיישבות הספר בגלל גורמים חברתיים, כלכליים וביטחוניים.¹⁰⁵

הכיבושים הנרחבים של צה"ל במלחמת ששת הימים גרמו למקבלי ההחלטות להרהר שוב באפשרות של שימוש נוסף בכלי התיישבות בספר. זו נועדה בעיקר להשגת מטרות טריטוריאליות ודריסת רגל בשטחים שנכבשו, כששיקולי ביטחון 'טהורים', שהיו משמעותיים מאד בדיונים על הקמת יישובים בשנות החמישים, כמעט שלא שיחקו תפקיד.¹⁰⁶ בדיונים

102 על ראשית התפתחותה של התפיסה ראו: אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכות, 1881-1948, תל אביב 1992, עמ' 141-155. לדעתה של שפירא התפתחה התפיסה בד בבד עם הכיבוש הבריטי של הארץ והצהרת בלפור, כאשר מושגי הריבונות החלו הפכו בעיני התנועה הציונית ממרוחקים לקונקרטיים ואפשריים. ראו גם: אלחנן אורן, התיישבות בשנות מאבק: אסטרטגיה יישובית בטרם מדינה, 1936-1947, ירושלים 1978, עמ' 9-12; ארנון גולן, 'קייבוצים התיישבות ואסטרטגיה התיישבותית מראשית ימי התנועה הקייבוצית עד תום מלחמת העצמאות', עלי זית וחרב, יא (2011), עמ' 38-64.

103 על ה'מתקפה ההתיישבותית' בתום מלחמת העצמאות ראו: שושנה שטיפטל, ההתיישבות הביטחונית בזיקה למלחמת העצמאות: נובמבר 1947-יולי 1949, תל אביב 1992.

104 ב'8 בדצמבר 1956 הציע דיין לבן-גוריון להקים מיד היאחזויות נח"ל 'לשם קביעת עובדה של התיישבות אזרחים' באבו עגילה, רפיח, עין קודיראת ומצרי טיראן (משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים 1982, עמ' 322). בדצמבר 1956 ובינואר 1957 קמו היאחזויות רפיח ברצועת עזה ואופיר (תרשיש) בשארם א-שייח'. ראו: יאיר דואר, לנו המגל הוא חרב, א (להלן: דואר, לנו המגל הוא חרב), רמת אפעל 1992, עמ' 48-49; 'מגילת היסוד - היאחות כ"ב', תרשיש, 19.12.1956, ארכיון יד טבנקין, 12-7/8/1.

105 כך, ממרס 1957 ועד למלחמת ששת הימים קמו רק עשר היאחזויות, לעומת 23 בשנים 1951-1957. רשימת היאחזויות הנח"ל, א"צ, 10.1978, 1985/1687/262. הירידה נבעה ממצב ביטחוני טוב יותר בגבולות, מירידה במספר פעולות האיבה ומהידלדלות כוחה של המחלקה להתיישבות שדחפה את מפעל היאחזויות הנח"ל. מלוי אשכול למשרד הביטחון, 24.9.1957, אצ"מ, S15/40851.

106 בכל דיוני הממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון על הקמת היאחזויות בגוש ובגדה, כמעט שלא נאמר דבר על המטרות הצבאיות שלהן.

הרחבים שהתקיימו אחרי המלחמה עם השרים האקטיביסטיים שהסתמכו על דרך הפעולה המסורתית, טענה קבוצת אחרת של שרים שכעת יש לפעול באופן שונה ולהפעיל את הנשק ההתיישבותי בזהירות רבה, בגלל צבר של גורמים חיצוניים ופנימיים כמו הסתייגות מקביעת עובדות בשטח לפני קבלת הכרעה סופית בעניין השטחים שנכבשו, חשש מתגובה חריפה של המערכת הבין-לאומית, ושיקולים דמוגרפיים.

מאמר זה עסק במקרה הבוחן של ההחלטה על הקמת היישוב הישראלי הראשון בגדה המערבית, כפר עציון, והצביע על כמה שלבים שהביאו בסופו של דבר לאישור ההתיישבות המוצעת. השלב הראשון, שכלל את מפת הפתרונות לעתיד הגדה, התרחש רובו ככולו בסדרת ישיבות באמצע חודש יוני, ימים ספורים אחרי סיום הלחימה. במהלכו של שלב זה עלו הצעות התיישבות שונות, כולל בגוש עציון, אך בסיומו החליטו הפורומים השונים על הקפאת ההתיישבות עד להחלטה כוללת. למרות זאת הורה אשכול למחלקה להתיישבות, גוף חוץ-ממשלתי, לבדוק את היתכנותה של ההתיישבות כבר בשלב זה. בדיעבד ניתן לקבוע כי ההוראה יצרה את הסדר הראשון בחומת ההתנגדות להתיישבות, ורמזה שגישת ה'עוד דונם ועוד עז' עשויה לגבור על השיקולים המדיניים והפוליטיים.

השלב השני החל באמצע אוגוסט 1967, עם הצעתו של דיין לבניית הקומפלקסים הצבאיים. אומנם דיין עצמו שלל כנראה בשלב זה התיישבות אזרחית, אך הצעתו להקמת היאחזויות נח"ל החזירה את הצעות ההתיישבות השונות למרכז הבמה, כשהשרים לא ידעו או לא רצו להבחין בין היאחזויות נח"ל ליישובים אזרחיים. מכאן ואילך החל להיווצר סחף שגובה בלחץ ציבורי ובהדלפות מיישובות הממשלה. השלב האחרון והמכריע התנהל בשבוע שלפני העלייה לכפר עציון: אשכול, שהתרשם מהדו"ח השני (ה'סופי') של המחלקה להתיישבות ובא לישיבת הממשלה אחרי פגישה מכרעת עם אנשי כפר עציון, השתמש באקרוסטיקה פוליטית בהחלטה שאישרה הקמת בסיסי צבא בלבד כדי לאפשר את הקמת ההתיישבות. ההחלטה על הקמת כפר עציון אמנם לא עברה באופן פורמלי בממשלה, אך הסתמכה על אהדתן של כמה קבוצות שרים לאפשרות ההתיישבות בגוש. אין ספק שלהחלטה החיובית תרם גם המיתוס שנוצר בעקבות קרבות מלחמת העצמאות בגוש ונפילתם של 240 מתיישבים ולוחמים. בהקשר זה ניתן לשייך את ההתיישבות המחודשת בכפר עציון לדגם שהגדיר אהרון קלרמן, הקושר בין התיישבות לבין מיתוסים הנוצרים בעקבותיה, והגורמים בתורם להתיישבות נוספת.¹⁰⁷

כבר מראשית הדיונים הוצע להקים 'היאחזויות אזרחיות', מונח שלא היה לו אח ורע עד למלחמת ששת הימים. מה הייתה המטרה בהקמת היאחזויות אלה ומה היה יתרונן על פני יישובי קבע אזרחיים? יגאל אלון, שהיה הראשון שהציע את הרעיון, סבר שעליית אזרחים בפורמט של היאחזות ולא בפורמט של יישוב קבע תוכל לסייע בהטעיית דעת הקהל

Aharon Kellerman, 'Settlement Myth and Settlement Activity: Interrelationships in the Zionist Land of Israel', *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 21, No. 2 (1996), pp. 363–378

העולמית.¹⁰⁸ בעקבות התבטאויות דומות טען פדהצור כי השימוש במושג היאחזויות נועד לצרכי תעמולה גרידא ולהסוואת כוונותיה האמיתיות של ישראל, שרצתה להקים מערך התיישבותי בגדה.¹⁰⁹ גורנברג טען באופן דומה כי קבלת החלטה כה מרחיקת לכת התקבלה בקלות בזכות השימוש במושג היאחזות, שנשא קונוטציה זמנית, אך לשרי הממשלה היה ברור שהיא תהפוך ליישוב.¹¹⁰

להערכת קביעה זו נכונה רק בחלקה, ולשימוש בדגם של היאחזות נח"ל להתיישבות אזרחית הייתה מטרה נוספת, משמעותית הרבה יותר: הגדרת הנקודה בתור היאחזות ולא בתור יישוב קבע אפשרה להתחיל להקים נקודות יישוב ישראליות בשטח הגדה בלי להכריע בוויכוח על עתידה. היאחזויות היו כלי צבאי ומדיני שניתן להשתמש בו, אך לא הייתה ודאות שיהפכו ליישוב קבע. כמחצית מההיאחזויות שקמו בשנים 1951-1957 ניטשו,¹¹¹ וחלק מהן קמו מראש כנקודה זמנית.¹¹² מול השרים עמד ודאי התקדים של שתי ההיאחזויות שהוקמו בסיני אחרי מבצע קדש – אופיר ורפיח, שפורקו תוך זמן קצר עם הנסיגה מסיני.¹¹³ בדיונים הסוערים על עתיד הגדה המערבית, שכללו את השאלה האם לקבוע עובדות בשטח ולהקים יישובים שיצטרכו להיעקר במקרה של נסיגה, הייתה הבחירה בצורה של היאחזות נוחה יותר לקובעי המדיניות. היאחזויות, גם אזרחיות, לא תבעו החלטה עקרונית על סיפוח הגדה, כולה או חלקה, וההיעתרות לתביעה להקמתן ריצתה את השרים האקטיביסטיים ואת דעת הקהל, שבמקרה של גוש עציון הייתה דומיננטית ונוכחת. יש לשער כי חוץ מלגשר בין מגוון הקולות בממשלה וברעת הקהל הישראלית, פתרון זה גם הניח את דעתו האישית של ראש הממשלה, שבמשך שלושה חודשים פסח על שתי הסעיפים בנוגע להתיישבות בגדה.¹¹⁴ כמו ההחלטה להיעזר במחלקה להתיישבות, הבחירה להשתמש בהיאחזויות נח"ל סימלה הישענות על דוקטרינות קיימות שראשיתן כארבעה עשורים ואולי

108 פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 14.8.1967, א"מ, עמ' 10-11.

109 פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 194-203.

110 גורנברג, האימפריה המקרית, עמ' 114.

111 רשימת היאחזויות הנח"ל, 10.1978, א"מ, ז' 1985 / 1687 / 262.

112 לדוגמה, היאחזות במשלט 223 (ערוץ הירדן) קמה ב-1953 כדי לאבטח את עבודות ההטיה בסביבות גשר בנות יעקב. בפקודת ההקמה נאמר שמטרתה הבלעדית היא לסייע להן (מג"ד 907, פקודת מבצע הנחל זורם מספר 1, 8.1953, א"מ, ז' 1954/125/26). עם הפסקת העבודות, פחות מחצי שנה אחרי הקמת היאחזות, היא פורקה. דוגמה נוספת הן שש ההיאחזויות שהוקמו במערב הנגב כמחצית הראשונה של 1956 כדי לחסום את הגבול המצרי בפני פלישה. אחרי מבצע קדש רובן פורקו. ראו: זאב זיוון, מניצחנה עד אילת: סיפורו של הנגב הדרומי, 1949-1957, קריית שדה בוקר 2012, עמ' 239-253.

113 דואר, לנו המגל הוא חרב, עמ' 48-49.

114 ארבעה ימים אחרי הקמת היאחזות בכפר עציון עדיין נכרה הדואליות של אשכול כלפיה. בדיון בממשלה הוא אמר: 'אני מבטיח שלא נבנה שם [ברמת הגולן] עדיין שום ארמון ושום היכל. שום בניין ותינוקות עדיין אינם פועים שם. חורשים שם את האדמה. מה שנוגע לכפר עציון – כפר עציון נכנס כאחד היישובים הללו, כאחת היאחזויות הללו. פה קצת הקדימה העלייה של הבחורים. לא נדקדק כל כך בזאת'. פרוטוקול ממשלת ישראל, 1.10.1967, א"מ, עמ' 40.

אף יותר לפני כן: התקדמות בהתאם למצאי הקרקעות בשטח, סיוע צבאי הדוק למנגנונים ההתיישבותיים לא־ממשלתיים, והמשך השיטה הציונית של 'עוד דונם ועוד עז'. דוקטרינות אלה אפשרו הימנעות מהכרעה קשה בזמן אמת על עתידה של הגדה המערבית, ובמידה מסוימת הלמו את אופיו של אשכול ואת המדיניות שהנהגה הישראלית עיצבה במהלך השנים הבאות. מחקרים נוספים עשויים להשלים ולהוסיף על מאמר זה, ולהתמקד בצמתי החלטה נוספים של ממשלת ישראל בשנים המכוננות שאחרי מלחמת ששת הימים, בעניין התיישבות בשטחים שנכבשו במלחמה, ובין השאר בהחלטות הנוגעות להתיישבות בעיר חברון ולהקמת היאחזויות נח"ל צבאיות באזורים נוספים.